

VLASTA VLAŠINOVA

PŘEKLADY ŠČEDRINOVÝCH POHÁDEK DO ČEŠTINY

1.

Jedním z nejznámějších a nejčtenějších děl satirika Saltykova-Ščedrina v SSSR jsou jeho „Pohádky“, souborně nebo ve výběrech vždy znovu a znovu vydávané, jako lidové tisky, jako školní četba pro mládež, jako akademické publikace. Ještě za života Ščedrina vyvolávaly pohádky neobyčejný ohlas mezi pokrokovou inteligencí, Gercen jimi byl nadšen,¹ J. N. Kramskoj v nich viděl dokonalá malá dramata,² neznámí čtenáři v temných osmdesátých letech hledali v nich oporu a útěchu.³

Pohádky, zvláště ty, které neprošly cenzurou, byly již tehdy využívány jako nelegální propagandistické tisky pro lid. Tak v r. 1883 vyšly u firmy Elpidine v Ženevě *Tři pohádky pro děti značně odrostlé*, brzy nato (bez data vydání) *Nové pohádky pro děti značně odrostlé*.⁴ Celkem vyšlo od roku 1883 do roku 1903 za hranicemi 12 různých ruských vydání pohádek. Po zákazu Ščedrina časopisu *Vlastenecké zprávy* (Отчественныя запiski) v polovině r. 1884 vyšly ilegálně v Moskvě *Pohádky pro děti značně odrostlé* ve dvou dílech.⁵ Jednotlivé pohádky se pak vydávaly jako letáky pro lid buď anonymně nebo pod jinými jmény. Tak např. studenti N. N. Luženovskij a M. A. Ostrovskij žádali dopisem ze 7. března 1887 Ščedrina o svolení k vydání jeho pohádky (Ztratilo se svědomí) jako čtení pro lid pod cizím jménem k oklamání cenzury.⁶ S porozuměním byly pohádky pročitány v dělnických pokrokových kroužcích, jak o tom svědčí např. dopis tiflisských dělníků vdově Saltykovové⁷ nebo vzpomínka Maxima Gorkého na první ilegální kroužek, v němž se četla Ščedrina pohádka O mužiku a dvou generálech.⁸ Článek *Ščedrin na venkově* ukazuje na ohlas pohádek i mezi rolnictvem.⁹

Cenzura pochopila okamžitě nebezpečný politický dosah Ščedrinových pohádek, snažila se omezit jejich popularitu a rozhodně odmítla povolit jejich laciná jednotlivá brožovaná vydání pro lid. V zápisu ze schůze Petrohradského cenzurního výboru z 15. dubna 1887 se praví: „Záměr p. Saltykova vydat některé své pohádky jako samostatné brožurky, které by nestály víc než tři kopějky, tedy určené pro lid, je víc než podivný. To, co pan Saltykov nazývá pohádkami, vůbec neodpovídá svému názvu; jeho pohádky — to je táž satira, satira jedovatá, tendenční, více méně namířená proti našemu společenskému a politickému zřízení... Tyto pohádky, které se čas od času objevují v periodickém tisku, vzbuzují u úřadů, dohlížejících na tisk, stále pochyby, zda by se neměly zakázat. A taková díla chce p. Saltykov šířit mezi prostým, nevzdělaným obyvatelstvem. Takové stravy není zapotřebí prostému lidu, jehož mravnost i tak není bůhví jak pevná.“¹⁰

Potlačit knižní vydání pohádek docela se však „Hlavní správa tiskových záležitostí“ neodvážila, protože Ščedrin byl nespornou a uznávanou autoritou nejen v literatuře, ale i ve veřejném životě. Tažení proti němu musilo tedy být pozvolné a nenápadné, aby nevzbudilo veřejné pobouření. Souborné knižní vydání třiatdvaceti pohádek¹¹ bylo pro svou cenu a malý náklad méně nebezpečné než laciné vydání lidové. Pohádky vyšly r. 1886 a následujícího roku podruhé, rozmnoženy o Vánoční pohádku.¹² Některé pohádky zvláště ostře vyhrocené proti carismu nepropustila cenzura pro knižní vydání až do r. 1906,¹³ jedna se dočkala vydání až po Velké říjnové socialistické revoluci.¹⁴

Jako samostatný literární druh se objevují pohádky u Ščedrina poprvé teprve r. 1869, kdy byly první tři uveřejněny ve *Vlasteneckých zprávách* (Vyprávění o tom, jak jeden mužik dva generály užitil; Ztratilo se svědomí; Divoký statkář). Další, v pořadí čtvrtá pohádka byla otištěna v téměř časopise po 11 letech, r. 1880, pod názvem *Loutkářovy lidičky* (Igruščnogo děla ljuďiški) jako úvodní kapitola zamýšleného, ale neuskutečeného loutkového cyklu. Soustředěně pracoval pak Ščedrin nad pohádkami v letech osmdesátých. Roku 1883 uveřejnil v zahraničním časopise *Společná věc*¹⁵ tři pohádky (Velemoudrý piskoř; Obětavý zajíc; Ubohý vlk), které pak r. 1884 přetiskl ve *Vlasteneckých zprávách*. Další čtyři pohádky (Medvěd Dupal I;

Cnosti a neřesti; Sušená plotice; Lhář novinář a důvěřivý čtenář), otiskné v únorovém čísle Vlasteneckých zpráv r. 1884, byly na příkaz cenzury z časopisu již vytištěného odstraněny. Dvě z nich (Cnosti . . a Lhář novinář . .) se Ščedrinovi podařilo spolu s pohádkou Karas idealista uveřejnit ve sborníku Dvacet pět let Spolku pro podporu potřebných spisovatelů a vědců.¹⁶

Pohádka Medvěd Dupal (rozšířená o dvě části) a Sušená plotice, se dočkaly legálního vydání až po 22 letech, v pátém vydání Ščedrinových spisů.¹⁷ Po zastavení Vlasteneckých zpráv publikoval Ščedrin od května r. 1884 do konce r. 1886 v moskevském časopise Ruské zprávy (Russkija vědomosti) 15 pohádek. Jednu pak se mu podařilo po jistých cenzurních průtazích umístit v Knižkách týdne — byl to Věrný Trezor.¹⁸ Poslední pohádkou, legálně otisknou za života autora, byl lřavran prosebník, napsaný r. 1886 a po několikrátém přepracování a cenzurních zásazích uveřejněný teprve koncem r. 1889 ve sborníku „K učení pomáky V. M. Garšina“.¹⁹ Těsně před smrtí připravil Ščedrin k vydání své spisy,²⁰ v nichž Pohádky tvoří součást 8. svazku; je jich zde zařazeno 28. Tři pohádky (Orel mecenáš, Medvěd Dupal a Sušená plotice) se dostaly legálně do rukou čtenáře až v r. 1906 za krátkodobého uvolnění tisku pod vlivem revolučních událostí (viz pozn. 17). Ve 4. svazku „Úplných sebraných spisů“ vydání Marxova je uveřejněno již 31 pohádek. Poslední pohádka (Bohatýr) byla nalezena teprve r. 1922 v pozůstalosti satirikově a otiskněna v časopise Rudý archiv (viz pozn. 14).

Kromě těchto tradičně vydávaných Pohádek jsou však i v jiných Ščedrinových cyklech roztroušeny relativně samostatné celky, které mají výrazně pohádkový ráz, projevující se jak v utváření postav a ve stavbě fabule, tak ve stylu vyprávění, např. „Pohádka o horlivém gubernátorovi a o tom, jak si svou snaživostí nadřídil rozhněval“ nebo „O státním radovi, kterýž láskou svou dva představené do hrobu sklátil, leč od třetího konečně i on vzal odplatu svou“, které jsou vloženy do úst Pálenému (Očiščenjny) ve 20. kapitole cyklu Současná idyla,²¹ nebo alegorický pohádkový Sen, pojatý do cyklu Skřípení zubů,²² Sen za letní noci²³ anebo alegorické scény Triumfující svině²⁴ a Neblahý piskoř.²⁵

Konečně i čtvrtá kapitola (a nejen ona!) z Dějin jednoho města o gradonačalníkovi s hracím strojkem v hlavě²⁶ má většinu motivů pohádkových. Ze Ščedrinovy korespondence vysvitá, že mnohé zamýšlené pohádky nebyly napsány, např. Vyprávění o tom, jak jeden kostelník chtěl sloužit mši svatou, Psi, Všeljací lidé.²⁷ Ze vzpomínek doktora Bělogolového,²⁸ osobního přítele a lékaře Ščedrina, se dovídáme, že satirik zamýšlel napsat pohádku Slunce a svině a Zapomenutá balalajka. Fantastických vyprávění, která by bylo možno víceméně přiřadit k pohádkám, našli bychom u Ščedrina řadu, a naopak, jiná dílka, tradičně vydávaná pod titulem Pohádek, do pohádkového druhu nezapadají.

Dvaatřicet čísel Ščedrinovy sbírky Pohádky netvoří jednotný celek, i když se sovětsí literární vědci snaží pro ně najít společného jmenovatele, tu v loutkovém principu,²⁹ tu ve zvířecí báji a fantastičnosti,³⁰ tu v lidové tradici pohádkové.³¹ Vždy tady zůstává něco, co se vymyká z rámce, co porušuje žádoucí tvarovou jednotu Pohádek. A. S. Bušmin ve své knize *Satira Saltykova-Ščedrina*³² mluví při hodnocení Pohádek o jejich druhové a tématické jednotě. Domníváme se, že o takové jednotě lze mluvit jen ve velmi obecných rysech, neboť Pohádky jsou mnohotvárné a pestré jako ostatně mnohé Ščedrinovy sbírky, shrnující tvorbu za určité období.

J. Elsb erg v knize o Ščedrinově stylu³³ ukázal přesvědčivě, jak těsně byly po Ščedrina klasické literární druhy a jak např. cílevědomě rozbíjel vzitou formu povídky (Satiry v próze) nebo románu (Pání Taškentci, Pompaduři a pompadurky). Stejně rozbíjel Ščedrin i tradiční formu pohádky, tak, aby co nejlépe vyhovovala vytčenému cíli — kritice společenského řádu a šíření demokratických ideí mezi lidem. Většina Ščedrinových děl má podobu cyklů, jejichž jednotlivé články jsou někdy volnější, někdy těsněji spolu vázány, volnější tehdy, když jsou nesený pouze společnou ideou a tématem (např. Satiry v próze, Příznaky doby, Náš veřejný život), těsněji pak tehdy, když se idea a téma prolíná s jednotnou fabulí a jednotnými uměleckými postavami (např. Dějiny jednoho města, Golovlevské panstvo, Současná idyla, Pošečonské staré časy). Ščedrin sám přemísťoval některé součásti z jednoho cyklu do jiného buď z důvodů ideově-uměleckých (kapitoly z Knihy o umírajících do cyklu Satiry v próze) nebo cenzurních (např. tzv. hlupovské satiry po zákazu tří hlavních částí byly rozmístěny do dvou nesourodých sbírek: Nevinné povídky a Satiry v próze).

Také Pohádky tvoří značně volný cyklus, který vznikl jen zčásti záměrem autorovým, zčásti pak mechanickým zahrnutím i jiných nepohádkových prací, napsaných v první polovině osmdesátých let. Určitou jednotnou koncepci prozrazuje dvaadvacet pohádek, vzniklých v letech 1883 až 1885, do ní pak organicky zapadají ještě tři pohádky z r. 1869. Nápadné se však vymyká z jednotného rámce šest „pohádek“, které byly uveřejňovány v Ruských zprávách (Russkija vědomosti) během roku 1886 (Prazdnjy razgovor, Derevenskij požar, Putem dorogoj, Priljučenije s Kramolnikovym, Christova noč, Rožděstvěnskaja skazka) a úvodní kapitola k loutkovému cyklu z r. 1880 (Igruščnogo děla ljuďiški). Jejich „pohádkovost“ buď vůbec neexistuje

anebo je toliko předstírána (v názvu, v podtitulu, v úvodní formuli, v závěru) z censurních důvodů.³⁴ Celou svou kompozicí a stylem vyprávění tíhnou tyto tzv. pohádky k jiným literárním druhům: k povídkce, publicistickému článku, črtě nebo legendě. Ale i ty pohádky, o nichž jsme řekli, že prozrazují určitou jednotnou koncepci, jsou tématicky i formálně mnohostranné. Kritika režimu a jeho pomahačů, výsměch zbabělosti, měšťáctví, polovicatému liberalismu, oslava práce lidu, ale také ironická karikatura jeho otrocké morálky, pranýřování falešných rodinných vztahů, zdiskreditování parazitů, apologie ponižených, odhalování sociálních utopii atd. — to je galerie témat, kterou před námi otvírají pohádky. A formálně jsou stejně pestré: tu dramaticky spádné, tu staticky popisné, hned hýčící vtípem a groteskními situacemi, hned teskně meditativní či karatské, zde bohaté plnokrevnými postavami, tam s jediným hercem na scéně. Přece však je všechny pojí jistá dávka fantastičnosti, která má ovšem hluboce realistické kořeny.³⁵ Odklon od pravděpodobnosti k fantastičnosti v detailech nebo v celé fabuli — to je rys, který odlišuje pohádku od pouhého lidového vyprávění, to je rys, který odlišuje pětadvacet Ščedrinových pohádek od oněch sedmi, jež jsme vytkli před závorkou. Charakteristické pro tyto pohádky je také bohaté využití folklórního materiálu, politicky i umělecky přehodnoceného, k názorné propagandě pokrokových ideálů mezi prostým lidem. Ščedrin v nich rekapituluje všechny hlavní sociální problémy, jimiž se zabýval v jiných svých dílech, a logické závěry, k nimž došel, vyjadřuje obraznou a prostou formou lidové bajky. To jsou tedy rysy, které pohádky přes jejich formální a tématickou pestrost spojují.

2.

Překlady do cizích jazyků

Saltykov-Ščedrin byl za svého života poměrně málo překládán do cizích jazyků. Již v sedmadesátých letech vyjádřil kritik P. V. Annenkov³⁶ pochybnost o tom, že Evropa kdy pozná a pochopí Ščedrina, neboť jeho satira stihá nedostatky svérázně ruské, těžko pochopitelné pro cizince. Sofie V. Kovalevská³⁷ známá profesorka matematiky na stockholmské universitě, s lítostí konstatovala r. 1889, že „ačkoli mnohá díla Ščedrinova jsou přeložena do francouzštiny, není Ščedrin ve Francii přijímán s takovým pochopením jako Turgenjev, Tolstoj a Dostojevskij“. Příčinu viděla nejen v čisté ruské, národní tematice, ale i v jinotajném jazyce, jímž musil Ščedrin psát v surových cenzurních podmínkách. L. N. Tolstoj z hlediska svého světového názoru viděl příčiny nesrozumitelnosti Ščedrinových děl za hranicemi hlavně v tom, že se Ščedrin nezaměřoval k věčným problémům obecně lidským, nýbrž k pomíjivým otázkám sociálně politickým a ještě k tomu úzce národním. Zdá se, že v nepříznivém výroku Tolstého je skryto zrno pravdy. Otázky sociálně politické, k nimž se soustřeďovalo dílo satirikovo, byly skutečně jednou z příčin jeho opomíjení v evropských literaturách, a to ne proto, že by tyto ctázky byly „pomíjivé“ a „úzce národní“, nýbrž právě proto, že byly naléhavé, že měly dosah mezinárodní — a hlavně, že byly řešeny příliš důsledně a revolučně. Vždyť Ščedrinovi nebyla ideálem západoevropská buržoazní republika, kterou tak vychvalovali liberálové, vždyť v buržoazní demokracii neviděl vyřešení sociálních rozporů,³⁸ nýbrž jen stupeň na cestě k demokracii a spravedlnosti. Jeho sympatie patřily zcela Pařížské komuni, jak o tom svědčí mj. V. kapitola Závěrů.³⁹ Ščedrina nenadchly ani kapitalistické hospodářské vztahy: v nájemném poměru dělníka k pánovi viděl jenom novou formu nevolnictví; názorně to ukázal např. v Rozhovoru chlapce v kalhotách s chlapcem bez kalhot.⁴⁰

Ščedrin kritizoval utopičnost socialistických teorií, spoléhajících na cestu mírného vývoje, založenou na přesvědčování mocných o nutnosti sociální přeměny. „Chyba utopistů tkví v tom, že vlastně spoléhali: na budoucnost a zdobili si ji do nejmenších detailů. Stojíce vylučně na stanovisku psychologickém, domnívali se, že člověk sám od sebe, nezávisle na vnější přírodě a jejích tajemstvích, jen při pouhé své dobré vůli může vytvořit blahobyt.“⁴¹ Ukazoval na historicky nutnou proměnlivost autorit (tj. státních forem).⁴² To vše jistě sehrálo svou úlohu při pomalém pronikání Ščedrinova díla do ciziny. Ovšem ani příčiny, které uvádí Kovalevská, nebyly méně závažné.

Vnitřní poměry ruské byly pro značnou izolovanost Ruska málo známy v Evropě, a proto mnohé Ščedrinovy výpady a útoky nebyly cizincům dost jasně. Také jazyk Ščedrinův, plný nárazek, zámlk, jinotajů, nebyl snadný ani pro překladatele ani pro zahraničního čtenáře. Pokroková ruská inteligence, odchovaná mnohaletou publicistickou činností Ščedrinovou, chápala někdy více, někdy méně přesně jeho myšlenky z pouhých náznaků, ale cizímu, nezavěšenému čtenáři chyběl klíč k jejich pochopení. Proto si Kovalevská přála, aby se našel spisovatel, který

by dovedl Ščedrina ne pouze přeložit, ale vyložit svým spoluobčanům („istolkovat jeho svojim sootčestvennikam“).

Ani v ruském prostředí nebyla všechna Ščedrinova díla přístupna všem, právě pro zašifrovaný jazyk, jímž byl Ščedrin nucen se vyjadřovat. „Jestliže ani ruskému současnému čtenáři“ — píše S. Makašin⁴³ „se vždy nedařilo rozbít skořápku satirického jinotaje Ščedrinova, aby se mohl dobrat pravého, skrytého smyslu toho nebo onoho náznamu, věly nebo dokonce celého díla (jako např. Dějiny jednoho města), tím méně naději na úspěch měli cizinci“. Maxim Gorkij se přiznal, že když Ščedrinova díla v mládí četl, moc jim nerozuměl, teprve později pochopil jejich smysl a význam.⁴⁴ Ščedrin sám se obával, že mu nebude další generace rozumět, protože již současníci ho špatně chápou.⁴⁵ Marxistický vykladač Ščedrinova díla M. Olminskij konstatoval⁴⁶ v r. 1919, že lidé nového pokolení nechápou Ščedrinovu pokrokovou satiru a říkají, že v ní „nič zajímavého nenašli a málo čemu rozuměli“. Proto také doporučoval číst zpočátku jen některá díla Ščedrinova, a to ještě s člověkem, který může poskytnout pravdivý komentář k době jejich vzniku. Z těchto důvodů pokládá Olminskij za nutné sestavit Ščedrinův slovník,⁴⁷ v němž vysvětloval jinotajné metafory, hromadná jména, literární postavy a historické osoby, názvy děl, postavy vypravěčů (Ščedrin, Progorelov), zvláště pak jinotajná slova obecná, běžná v publicistice doby Ščedrinovy.

Přes všechny tyto překážky si Ščedrinova satira probíjela cestu k evropskému čtenáři a budila pozornost literární kritiky. Objevovala se v periodickém tisku, v antologiích, ve výběrech i v samostatných knižních vydáních v 17 různých evropských jazycích.⁴⁸

Nejnámější a nejčastěji za hranicemi vydávaná Ščedrinova díla byly Gubernské obrázky, Golovlevské panstvo a Pohádky; jim také věnovali literární kritici nejvíce pozornosti. Pohádky se ovšem nevydávaly všechny, nýbrž jen ve výběrech nebo jednotlivě ve sbírkách pohádek jiných autorů. Primát má mezi příklady Vyprávění o mužiku a dvou generálech (přeloženo i do japonštiny) a Ztratilo se svědomí. Hned za nimi je v oblíbenosti Karas idealista, Tahoun, Orel mecenáš, Vzkříšení (Kristova hnb) a Vánoční pohádka.

Ščedrinovy spisy nacházely v cizině málo dobrých interpretů, v překladu často ztracely svůj vtíp a satirické ostří, byly mnohdy chybně komentovány překladatelem nebo vydavatelem, a v důsledku toho špatně chápány nejen čtenářstvem, nýbrž i kritikou. Tak např. badatel M a k a š i n uvádí,⁴⁹ že jistý francouzský kritik měl Ščedrinovy pohádky za pouhé mravoučné zvířecí bajky osvícenského typu, aniž postřehl jejich aktuální politické zaostření. Tentýž osud stihl první knižní vydání Pohádek u nás r. 1904, kdy recenzent⁵⁰ uvázl v horní fabulační vrstvě bajek, aniž pochopil jejich ostrý sociálně satirický podtext. Nepochopení nemusilo být záměrné, jak soudí Julius D o l a n s k ý,⁵¹ vždyť i v Rusku některá díla — a mezi nimi i pohádky — byla již za života Ščedrinova různě vykládána, byla a jsou předmětem kritických sporů, neboť jejich text sám dává možnost různé interpretace. Slova, která Dolanský pokládá v recenzi Času za „solistickou ekvilibristiku“, jsou téměř parafrází slov Ščedrinových z pohádek Rozumný zajíc a Ubohý vlk. Ani J a s e m i r s k é h o slova⁵² o „postupném vítězství lidství nad hyenstvím atd.“ sama o sobě nezakreslují záměrně portrét autorův — jak se domnívá Dolanský — neboť jsou (až do „pohlčení hyenismu mořem“) citací z pohádky Hyena. Jiná je ovšem otázka, jak vykládal tyto citáty ten či onen kritik a jak je přizpůsoboval svým názorům. Pro plné pochopení jednotlivých děl bylo nutné nejen znát celou tvorbu Ščedrinovu i specifické poměry ruské, nýbrž mít také souzvučný světový názor, který umožňoval z premis, vyjádřených ve Ščedrinově textu, dělat správné závěry, které buď vůbec nebyly vyjádřeny, nebo byly jen mezi řádky naznačeny. Tyto předpoklady u tehdejších recenzentů většinou chyběly. Příkladem pro takový chybný přístup k dílu je dopis Kramského Ščedrinovi.⁵³ Pokrokový ruský malíř K r a m s k o j, protože si neuvedomoval třídní složení lidské společnosti, nepochopil ani smysl pohádky o Karasovi idealistovi, jež dnes většině čtenářů tak názorně ilustruje tézi o nesmiřitelnosti tříd.

Přes mnohá nedorozumění, která provázela Ščedrinovo dílo doma i v cizině, zachovaly si některé satiry v dobrém překladu svou leptavou ironii, trefnost a vtíp, sdělily evropskému čtenáři svůj společensko-politický náboj a staly se předmětem literárních sporů a nástrojem v politickém boji. Tak např. upravený výbor z knihy V cizině, posloužil ve Francii k výpadu proti militaristickému Německu,⁵⁴ Gubernské obrázky byly v Čechách zbrani pokrokové buržoazie proti reakčním rusofilům, kteří nechtěli vidět nedostatky carského režimu⁵⁵ aj.

Někdy využívali zahraniční vydavatelé Ščedrinovy satiry také se zjevným nacionalisticky nepřátelským záměrem, jak o tom svědčí předmluvy a poznámky k některým překladům německým nebo anglickým, jež se snažily ukázat Rusko jako zemi „morálně, společensky i hospodářsky méněcennou“.⁵⁶ V Německu a v Anglii však vyšly také první evropské překlady ze Ščedrinova díla, jak vysvítá z citované Makašinovy bibliografie, uveřejněné v časopise Litératurnoje nasledstvo. V obou případech šlo o překlad Gubernských obrázků, německá verze

z r. 1860,⁵⁷ anglická z r. 1861.⁵⁸ Bibliografie však není zcela spolehlivá a není úplná. U některých jazyků jsou uvedeny jen překlady v knižních vydáních a nejsou zachyceny překlady v periodickém tisku, jinde chybí kritická literatura o Ščedrinovi, která v daném jazyce skutečně existuje, v cizojazyčném textu (německém, italském, slovinském, českém) jsou kromě toho jazykové chyby. Správnost údajů by bylo tedy nutno prověřit, eventuálně doplnit. Jestliže jsou uvedené německé a anglické překlady vsuktu první, pak jen jako knižní vydání; časopisecky se překlady ze Ščedrina objevily dříve. Podle výsledků dosavadního hledání by např. české překlady z Gubernských obrázků — otiskované v časopise — byly starší; první vyšel r. 1858, další dva následujícího roku z pera E. Vavry.⁶⁰

Nelze však z této skutečnosti dělat předčasné závěr, že české překlady jsou nejstarší; při neúplnosti bibliografických údajů v Literaturnom nasledstvje je zcela možné, že byly opomenuty i starší překlady v jiných literaturách.

Vratme se však k pohádkám, které jsou zde předmětem naší pozornosti. Na počátku sedmdesátých let pronikly v překladu do srbského národního prostředí první tři Ščedrinovy pohádky (Mužik, který dva generály uživil; Ztracené svědomí; Divoký statkář), otištěné v Rusku r. 1869; do srbstiny byly přeloženy r. 1872—1873, tj. již tři roky poté. Angličané mají první ukázkou z Pohádek až z r. 1890, Němci z r. 1891, Poláci výbor z pohádek z r. 1887, ostatní evropské literatury až po r. 1900.

3.

Překlady Pohádek do češtiny

První do češtiny přeloženou pohádkou Ščedrinovou (z r. 1888⁶¹) je známý a ve všech literaturách nejoblíbenější Mužik, který dva generály uživil. Zatímco v jiných literaturách se objevovaly různé výběry ze Ščedrinových pohádek, u nás od r. 1888 nevyšla ani jedna. Až teprve r. 1904 jejich úplný překlad,⁶² pořízený podle prvního (autorského) vydání Spisů Saltykova-Ščedrina z r. 1889—1890; bylo jich zde 28, tj. chyběly jen ty, které nevyšly legálně (Orel-mece-náš, Medvěd vojvodou, Sušená plotice a Bohatýr). V té době ještě v žádné evropské literatuře neexistoval tak úplný soubor Ščedrinových pohádek. Na překladu se podílelo pět autorů — F. J. Matěcha, P. Papáček, V. Prach, B. Prusík a B. Šmahelová. — Nebyla to však práce kolektivní, jak ji praktikovala později např. škola Mathesiova. Překlady nebyly jednotné ani po stránce jazykové ani umělecké. Redakční práce Papáčkova se zde téměř neprojevila: vedle překladů dosti dobrých anebo alespoň svědomitě provedených objevily se i překlady slabé, nehotové (Šmahelové Liberál, Zdravě myslící zajíc, Prusíkův Tahoun, Prachův Kramolnikov), plně nepřesností, chyb a rusismů. Stylistická mnohotvárnost Ščedrinových pohádek pak většinou vzala za své; to tam je charakteristické propletání prvků lidových, knižních a publicistických, oficiálních i šlechtických, ta tam je jazyková parodie úředníků, duchovních a statkářů. „Jakoby seriózní“ sloh vědeckých pojednání, jímž tu a tam proráží šídlo ironie (Hyena, Ubohý vlk), v překladu se téměř neliší od vážného epického slohu (Vesnický požár), rozhořčené patetická řeč autorova proti zrádcům (Kristova noc) se nebezpečně podobá parodizovanému pokryteckému kázání vesnického „báfušky“ o pravdě a spravedlnosti (Vánoční pohádka), patos Ščedrinův je tu zaměněn za krasořečnictví, ačkoliv v originále není ublažený, libivý, mnohomluvný, nýbrž zlučovitý, zlobný.⁶³ Za lidovost Ščedrinova vyprávění, která je výsledkem souhry prvků lexikálních, fonetických i syntaktických, dávají tyto překlady jen náhražku lidovosti; tu a tam rozhozené rčení a lidová či vulgární slovíčka v celkovém kontextu konzervativně spisovném v duchu historické školy Gebauerovy.

Ščedrinův britký vtíp a nečekané ironické šlehy často nejsou do češtiny adekvátně přetlumočeny, ale doslova přeloženy, čímž, pochopitelně, ztrácejí ne-li všechn, tedy jistě značnou část půvabu.⁶⁴ (V pohádce Sousedé se vysmívá Ščedrin dobročinným spolkům, které chtějí záplatami řešit společenské rozpory, a nazývá jeden z nich trefně Общество доброоходной копейки, tj. asi jako Společnost krejcarové vzájemnosti, zde však — v překladu pod redakci Papáčkovou — čteme: Společnost Ochotné Kopějky, PŠ 133, nebo v pohádce Zdravě myslící zajíc užil autor vtípného lidového rčení: „... свеср тебя волк, как пить даст!“ tj. vlk tě slupne jako malinu, a v překladu čteme „... kdo neupláchne, toho vlk sní, jako bys mu kapku vody podal!“ PŠ 137.

Pojmenování pro ruské realie (уха, артель, кисель aj.) jsou jako výrazy koloritní hojně ponechávány bez překladu — ojedinele se v poznámce pod čarou vysvětlují — a tak se v textu hemží prevoschoditelstva, ispravnikové, kolležští assessori, holoubci, tatíčkové, báfuška s popádkou, izvozčiči atd. I deminutiv je nad míru obvyklou v češtině (škebličky, tipličky, dýmčička) a nadte v kontextu často nevhodném, např. v rozhovoru lišky se zajícem: „Poslouchej, ty,

podlý zajičku... Upláchněš-li, dobře, neupláchněš-li — rozsudek bude hned vykonán!" „Ach, kdepak já, tetičko!" PŠ 143 místo: Poslyš, ty ničemný ušáku... Ale kdepak já, kmotra!

Také syntax je silně zasazena ruským vlivem, což se projevuje obmykáním, slovosledem, vazbami genitivu záporového i partitivního, přechodníky a participiálními vazbami daleko přesahujícími svou hojností tehdejší český spisovný usus (např.: ... častěji a častěji začali si připomínat opuštění jimi v Petrohradě kuchařky, P, Pra 237, Mužik a generálové, Šč XVI/44, Není Jakova Iliče doma... je-li živ nyní či není — neznámo; a paní do kostela modlit se šla, P, Pra 119, Šč XVI/229, Kramolníkovi; Tma, toť splníš se faktem... P, Pra 26, Karas idealista, Šč XVI/110... strachem o rozum přišedše... se třesou, P 7, Velemoudrý piskoř, Šč XVI/303).

Všechny uvedené nedostatky však nelze přičítat na vrub pouze autorům překladů pohádek nebo redaktorů sbírky, protože jsou do jisté míry projevem tendence doby k překladu doslovnému s nádechem cizokrajnosti v oblasti lexikální i syntaktické. Překlad neměl splyvat s původní literaturou českou, nýbrž odlišovat se od ní zřetelnými stopami cizího původu.⁶⁵ Malá propracovanost řemeslná je pak společná většině překladů z ruštiny na rozhraní 19. a 20. století a vynikne dosti nápadně při srovnání se soudobými překlady z němčiny nebo francouzštiny. Další překlady z Pohádek se objevily až za dvacet let, r. 1924, pod názvem *Požár vesnice a jiné satiry*. Přeložil a vydal je vlastním nákladem Jaroslav Mareš v Plzni. Podle dosud neověřených informací⁶⁶ mohl být autor překladu totožný s Jaroslavem Marešem, zaměstnancem tiskárny plzeňského časopisu „Český směr“, který jako ruský legionář ovládal ruštinu do té míry, že mohl překládat. Stopa po něm se, bohužel, ztrácí v Chebu, kde roku 1960 zemřel. Syn (jediný?) byl popraven za protektorátu.

Marešův výbor obsahuje pět pohádek: Požár vesnice, Pověst o tom, jak mužik dva generály vykrmlí, Vánoční pohádka, Karase idealistu a Velemoudrého mřínka. Překlad trpí několika vážnými nedostatky: častými vynechávkami a zkracováním autorského textu (zvláště v jazykově obtížnějších partiích), rusismy a věcnými chybami.

Rusismy jsou většinou lexikální (báryňa, M 6, sanovníci, M 7, pomniš Jova, M 9, bátuška, M 10, mámočka, 13) nebo idiomatické (... ba si je i na vous namotal, N 59, ... да и на ус себе намотал. Šč. XVI/63, ... smrt už má na nosu, M 63, ... смерть у него на носу. Šč. XVI/65, ... rozhazoval rozumem M 64, ... раскидывал умом, Šč. XVI/66). Zde je otázka, zda doslovný překlad idiomatu není věcnou chybou, neboť čtenáři nic neříká. Syntaktické rusismy jsou méně častné, většinou se projevují jen v předložkových vazbách (utekl v les) apod.

Mrzuté jsou však chyby věcné: rybí polevka — ucha — je překládána jako „zlopověstná nádobka“ M 59, „hrnec“, M 59, pekáč, M 45. V originále mužik nadělal oka a chytil pro generály jeřábka, u Mareše však „zhotovil udici a chytil kapra“, M 23, v originále se piskoř bojí štiky, aby ho nesežrala, u Mareše pouhého „štírka“ (rusky: штуренок — štika). Někdy Mareš špatným překladem zcela setřel vtip: mužik je tak obratný, že vaří polévku v hrsti, u Mareše „už vařil i polévku v hrnci“, M 23, Šč XVI/44. Jiný převrtní Mareš původní smysl: ve Vesnickém požáru např. paroduje Ščedrin plané útěchy duchovního, který pohofelým venkovanům maluje skvělé živobytí asi v tomto smyslu: nereptejte, nařadí i dobytek vám zůstal, můžete pracovat, úroda se ukazuje dobrá. „Sklidíte paní obilí a začnete se senem.“ peněz bude plný měsíc. „Ужо снимете у барыни полевину — вот вы и с сеном.“ Šč. XVI/210 снять полевину = sklidit pole. Mareš toto místo překládá vážně, jako by se chtěla statkářka opravdu s chudáky rozdělit: „Však dostanete od milostivé paní polovinu (sic!) — tak tomu bude i se senem“, M 8. Taková zkomolení smyslu originálu nejsou bohužel, ojedinělá; vedle nich zdají se prohřešky proti stylu malíčkovskými.

Přece však má tento nedokonalý Marešův překlad své dobré stránky ve srovnání s překladem Papáčkovo redakce: předně je zde již patrný ústup knižnosti a rozvinutí hovorových prvků v základním autorském vyprávění, a za druhé — nacházíme tu úsilí o vystižení lidového a hovorového jazyka v přímé řeči některých postav (ne všech!). Tak např. čeládka ve Vánoční pohádce je jazykově odlišena od panstva (toho samého, 36, kam ho nohy vodnesly, 36, to je ten ouraz, 37, poslali ho postrkem, 36, apod.). Pro hovorové i nespisovné výrazy u Ščedrina dovedl Mareš občas najít trefný ekvivalent, v některých případech se hovorovostí jazyka příznivě liší od starších překladatelů. Srovnajme si Prachovu verzi a Marešovu:

„Правдой-то я ево до седьмого пота прошибу.“ Šč. XVI/112.

Pravdou já ji do sedmého potu proženú! Pra 28.

... ta se bude od té pravdy prohýbat a potit. M 46.

С нами крестная сила! — сказали оно оба разом: — ведь этак мы друг друга съедим! Šč. XVI/41.

„Ochraň nás mocnost křtu svatého!“ provolali oba rázem,

„vždyť takto druh druhá sníme!“ Pra 233.

Pánbůh s námi — řekli oba naráz: — hnedle bychom jeden druhého snědli. M 19

Stane se však, že Mareš svou lidovost přežene až k vulgarismům, k nimž nedává originál podnět:

Какой от него, от малыша, прок для уха! Нуцаи в реке погасет! Сб. XVI/63.

Jaký bychom měli užitek od takového spratka: pustim ho do řeky, at vyroste! M 59.

Vcelku není Marešův výbor pohádek kvalitou překladu na výši své doby, nedostatky převažují nad klady, ale pro nás je pozoruhodný jako literárně-historický dokument, neboť je k němu připojen doslov (podepsán: J. Dýma), který prozrazuje mnoho o dvojím chápání Šcedrina u nás. Zatím co oficiálně vládlo kolem Šcedrinova jména až do té doby buď mlčení nebo byl prezentován jako liberálně smýšlející humanista, neoficiálně byl hodnocen jako „nejúčinnější spulobojovník revolucionářů“. Autor doslovu Josef Dýma (1882—1933) byl novinář. O jeho pokrokovém světovém názoru mluví předmluva zcela jasně:

„Mocným popudem k další satirické tvorbě Saltykova byl dekret z 19. února 1861, jímž měla být odstraněna poroba selského lidu. Je dosti známo, že tento carský dekret „cara Osloboditele“ naprosto neuspokojil ruskou pokrokovou inteligenci, která byla zklamána a vedla pak s carem boj nelitostný...“ „Šcedrin bojoval proti onomu polovičatému „osvoboditelskému“ dekretu satirou. Bojoval vůbec proti porobě ve všech jejích formách, která od staletí se zahnízdila v duších lidu a byla příčinou všeho neštěstí národa. To ovšem značí, že Saltykov tepal také... dvojakost vlády carovy, která se sice chtěla tvářit hodně svobodomyšlně, ohlašovala různé reformy, avšak dohromady z toho mnoho nevyšlo.“ „Satiry Šcedrinovy... měly svůj hlavní půvab pro čtenáře své doby, avšak přece jen stojí za přečtení i dnes, poněvadž staví před nás nejhorší dobu ruského národa a učí nás poznávatí pravé příčiny pádu carismu.“ V závěru se pak v souhřnné charakteristice Saltykova-Šcedrina praví, že ačkoliv nestál na jedné linii s revolucionářů Hrcenem, Cernyševským, Pisarevem, Dobroľubovem, „svou činností připravoval rozhodnou revoluci, která po různých etapách smetla cara necelých třicet let po jeho smrti“.

Kromě tohoto soukromého vydání nedečkaly se pohádky dalšího překladu po celou dobu první republiky i okupace. Teprve po r. 1945, kdy se změnila základní kulturně politická orientace naší země, obrací se častěji pozornost k Šcedrinovu literárnímu odkazu. Některá díla se vydávají v českém překladu poprvé,⁶⁷ jiná podruhé v novém podání.⁶⁸ Začínají se vydávat Spisy Saltykova-Šcedrina⁶⁹ a Výbor z díla.⁷⁰ Také Pohádky našly nové překladaatele. Výbor šesti pohádek vyšel r. 1948 pod názvem *Věrný pes Trezor* v překladu A. Strádalové a J. Rónové,⁷¹ deset pohádek pod názvem *Bajky* přeložil 1951 Josef Bečka,⁷² rok poté vyšly *Vybrané pohádky* (celkem 12) v podání Vlčkové,⁷³ které pak s menšími úpravami a rozšířením o šest dalších pohádek přešly do *Výboru z díla*. Některé pohádky — ty nejzdařilejší — jsou u nás přeloženy již pětkrát, šestkrát i sedmkrát, jako např.: Mužik a generálové, Moudrý piskoř, Obětavý zajíc, Karas idealista, Věrný Trezor, Tahoun, Medvěd vojvodou. Na nich můžeme nejlépe poznat povahu jednotlivých poválečných interpretací, určit jejich přednosti a nedostatky, a — na základě závěrů — pokusit se o perspektivu do budoucnosti.^{74a}

Všechny nové překlady mají proti starším jeden společný rys: netrpí přemírou rusismů ani nezkrslují (až na několik výjimek) věcný význam předlohy. Co do jazykové kultury jsou na výši nejen v ruštině, ale i v mateřštině.

S neobyčejnou vervou a invencí překládají pohádky Rónová a Strádalová. Dávají se originálem inspirovat, ale ne omezovat. Usilují o vystižení stylistické mnohostrannosti Šcedrinovy, od teskného ladění autorských slov v pohádce Tahoun až k bujně veselosti Vyprávění o tom, jak mužik dva generály uživil, a daří se jim to. Dovedou zachytit nuance lidové mluvy, odstíny hovorové, expresivní i humorné, které ostatní překladaatelé nepostřehli. Zde několik příkladů za mnohé:

A у молодого пискаря ума палата была. Сб. XVI/62.

Mladý piskoř měl rozumu jako starosta. RS 7.

A mladý piskoř měl rozumu dost. B 20.

Прибыл он в труппу на своих на двоих — очень скромно. Сб. XVI/88.

Do lesa se dostavil po svých, velmi skromně. RS 33.

Do lesa přišel pěšky, velice skromně. V 74.

... это он самый я и есть! Šč. XVI/44.
 ... tak to jsem byl zrovínka já! RS 46.
 To jsem byl já... B 17.

Плывут с себе мимо... Šč. XVI/66.
 Plavou si kolem... RS 13
 Plují kolem... B 26.

Inspirovány originálem jdou autorky překladu někdy i dál než předloha — a ne bez úspěchu. Známou mírně ironickou pohádkovou formulí:

... что он там был, мед пиво пил, до усам текло, в рот не попало! Šč. XVI/44, překládají: ... že tam jednou jedli, pili, hodovali, a vařili čaj, čaj, černou kávu, čokoládu, jenže mužik si ani nelží. RS 46, zatím co u obou ostatních překladatelů ironie i lidovost zmizela: ... že tam kdysi byl, jedl, hodoval a pil. B 16. ... v Podjačeské byl a tam s brachy pil! V 18.

Jindy aktualizují vyprávění tím, že místo 3. osoby užijí 1. osoby (Velemoudrý piskoř, RS 9, Šč. XVI/63).

Ve shodě s originálem dávají autorky přednost parataxi před hypotaxi — pro její větší spád-
 nost, jmeným větám před slovesnými pro jejich expresivnost:

... и видят: оба под одним одеялом лежат. Šč. XVI/39.
 ... а види — оба леží под jednou přikrývkou. RS 38.

Bečka i Vlček překládají větou závislou: ... shledali, že leží... Stejně zdařile je tlumočen i závěr téže pohádky (Mužik a generálové):

(генералы) выслали ему рюмку водки да пятак серебра: веселись, мужичина. Šč. XVI 45.
 Poslali mu skleničku vodky a stříbrný pěťák. Ať máš taky nějakou radost, chlape mužičká! RS 47.

Ostatní dva překladatelé zůstali za originálem, Bečka překládá přímou řeč podřadným sou-
 větím (... poslali mu ... pěťák, aby se potěšil...), Vlček 3. osobou (... jen ať se má mužik
 dobře!). Překlad Rónové a Strádalové má nesporně větší bezprostřednost Kromě toho jdou
 autorky překladu ještě dále: zatímco v originále jsou slova „veselís mužičina!“ zvýrazněna pří-
 mou řečí, ale zůstávají součástí věty v posledním odstavci, v české verzi, jsou oddělena do sa-
 mostatné věty i samostatného odstavce, aby vynikl jejich smysl. Souřadného spojení a kratších
 větných celků užívají Rónová a Strádalová často bohatěji než originál.

Dosti volně nakládají překladatelky s členěním větších celků v textu, spojujíc několik od-
 stavců v jeden nebo naopak rozkládajíce jeden delší v několik krátkých. Pokud je cílem roz-
 ložení určitého celku jeho větší přehlednost nebo zdůraznění některého motivu nebo myšlenky
 (RS, str. 29, je např. vycelěno řádění medvědo v tiskárně), pak je takový postup psychopi-
 telný. V opačném případě, kdy se zjevně samostatné odstavce slučují v jeden, je těžko najít
 důvod i oprávnění k takovému postupu (RS, str. 31—32, 33).

Zato na druhé straně projevují obě překladatelky jemný cit pro kompoziční funkci pomlky;
 zde jdou vnímavě po stopách předlohy.

Ждет, чай, его теперь невеста, думает: изменил мне косой! А может быть, подождала —
 подождала, да и с другим... слюбилась... А может быть и так: играла бедняжка в кустах,
 а тут ее волк... и слопал! Šč. XV/67.
 Teď ho nevěsta čeká, asi si myslí: Ten mě ale napálil! Ale třeba taky čekala, a když se
 nedočkala... našla si jiného... Nebo je možné i to, že si chudinka, hrála v křovi — a tam
 ji... vlk sežral! RS 16.

Vlček zachycuje pauzu dosti střídme (originál je jimi nabit), Bečka pak je míjí téměř vždy
 bez povšimnutí. Srovnajme touž pasáž. Nevěsta teď asi na něho čeká a myslí: Podvedl mne.
 Podvedl mě, chlapík! A snad chvílku čekala a čekala a pak si našla jiného. A možná, že si
 chudinka hrála v křovi, tam ji chytil vlk a sežral. B 29.

Obě překladatelky bohatě využívají všech podnětů, které poskytují předloha a vedou je
 rozvíjet. Tak např. v pohádce o medvědu Dupalovi I, píše pologramotný Lev (narážka na ne-
 vzdělanost Alexandra III) svému ministru:

„не верю, штоп сей офицер храбр был; ибо это тот самый Топтыгин, который маво люби-
 мого Чижика съел!“ Šč. XVI/86.

Rónová a Strádalová to vyjadřují česky takto: „Nevěřim, že bi tenhle dustojnik bil statečný;
 dyť je to ten samí Dupal co sežral mýho nejmylejšího čiška!“ RS 30.

Někdy však jdou za originál víc než směle, text sice získává na lidovosti, ale vzdaluje se od
 Ščedrina:

Купил ведро водки и напился в одиночку пьян. Šč. XVI/82.

Koupil sud vodky a sám ho vypil, až se tak zřídil, že byl na mol. RS 24.

Překlad je živý, vtipný, dobře se čte, odstraňuje staré překladatelské chyby, nachází nová řešení obtížných partií, někdy však opouští půdu originálu a jde svou vlastní cestou.

Překlad Bečků v nám představuje Ščedrina jiného, zmoralizovaného, politicky umírněného, bez velkých stylistických i dramatických výkyvů, zkrátka Ščedrina destilovaného, uhlazeného a neškodného, zatím co v originále je to lučavka královská, která leptá na všechny strany. Na důkaz našeho tvrzení několik příkladů: v pohádce o Věrném Trezorovi je původního odstavce věnováno milostným toulkám psa Trezora a fenky Kutky — Bečka je vynechal (Sč XVI/160, B 88); v pohádce o Karasu idealistovi se říká, že štika „byla včerejší žranicí přesycena“ (. . . она еще после вчерашнего обжорства сыта была . . . Šč. 117), Bečka však překládá uhlazeně „byla ještě po včerejší hostině sytá“, B 82. Úpravy tohoto druhu lze vysvětlit tím, že Bečka překládal pro školní vydání a proto mírnil mnohé hrubší výrazy. Jeho úpravy však zasahují do oblasti, kde je nelze vysvětlit ohledem na dětského čtenáře: zmírňuje např. politickou ironii. Ščedrin měl ve zvyku překládat cizojazyčná rčení prostonárodním ruským příslovím nebo jadrným lidovým obratem, a tím podtrhoval jeho pravý smysl, který z doslovného překladu nevyplýval: Главное в нашем ремесле — это: laissez passer, laissez faire! Или, по-русски выражаясь: дурак на дураке сидит и дураком погоняет! Вот вам. Šč. XVI/89—90. Bečka vynechal francouzské znění i ruské přirovnání a překládá pouze: Hlavní v našem řemesle je žít a nechat žít. (B 52.) V pohádce o medvědu Dupalovi I. zušlechťuje Bečka Lvův pravopis v dopise, který jsme citovali výše, takto: „Nevěřím, že by byl tenhle důstojník statečný. Je to týž Dupal, který sežral mého nejmilejšího čížka.“ Charakterizační prvek se tímto zásahem ztratil a s ním i vtip a dobová narážka.

U Rónové a Strádalové jsme si všimli úsilí podepřít větnou stavbu nebo hybnost a dramatický spád děje (místo delší věty — dvě krátké, místo hypotaktického souvětí — raději souvětí pořádné, místo dvoučlenné věty slovesné — kde je to možné — větu jmennou nebo volně připojený větný člen), Bečka však těchto syntaktických možností využívá velmi málo. Přímou i polopřímou řeč, vloženou do vyprávění, překládá jako závislou větu. Konfrontujeme si překlad Bečkův s překladem Vlčkovým:

Поэтому и он надумал: пойду к орлу в дворовые историографы! авось либо он вороньим иждивением исследования мои отпечатает! Šč. XVI/104.

Proto si umyslil, že půjde na orlův dvůr, jako dvorní dějepisec. To by u tom byl čert, aby tu nevytiskli jeho díla na uraní náklad! B 58.

Proto i on se rozhodl: „Půjdu k orlovi jako dvorní historiograf! Snad mi na uraní útraty vytiskne má pojednání!“ V 142.

Словом сказать, пристали все три птицы к соколу: доложу, да доложу! Šč. XVI/104.

Zkrátka, všichni tři doráželi na sokola, aby o nich podal orlovi zprávu. B 58.

Krátce řečeno, všichni tři ptáci naléhali na sokola: ohlas nás, ohlas! V 142.

Členění textu ve věty a odstavce Bečka ve srovnání s předcházejícím překladem (RS) pečlivě zachovává, na druhé straně však — ke škodě překladu — zcela ignoruje neukončené pauzy, které mají u Ščedrina mnoho významů: prozrazují lítost, hrozbu, strach, podtrhují ironii, sociální nebo politickou narážku, zvyšují napětí.

Jestliže jsme výše řekli, že povšečné překlady pohádek nezkrusují (až na několik výjimek) věcný význam originálu, pak tyto výjimky se týkají překladu Bečkova:

шитые (premování) přeloženo jako „střih“ Šč. 44, B 16; розничная продажа (obchod v malém) jako „krásný obchod s květinami“ Šč. 105, B 60; жить припеваючи (žít si blahobytně) jako „žít zpěvem“ Šč. 105 B, 60; окладные листы (berní archy) jako „průkazy“ Šč. 103, B 56; гадалка (věštkyně) jako „komorná“ Šč. 103, B 57.

Пел он искони так сладко, что не только сосны стоеросовые, но и московские гостинодворцы, слушая его, умилялись. Šč. XVI/104.

. . . že byli dojatí nejen návštěvníci sosnových útulků, nýbrž i moskevských zájezdních hospod. B 58.

сосна стоеросовая = nemehlo, trdlo, pařez, гостинодворец = kramář, trhovec; překlad by tedy měl znít: . . . že nejen pařezy, ale i moskevští kramáři ho poslouchali s dojetím. (Ščedrin si, jak známo, nikdy nedal ujit příležitost píchnout svým žihadlem tzv. „špinavce“, rodičího se ruského kapitalistu — toto místo je také jedním z nich.)

Tyto nezmary jsou na druhé straně vyváženy vtipným, adekvátním překladem lidového nebo hovorového výrazu, rčení, úsloví. V pohádce Medvěd vojvodou se žabička takto posmívá med-

dovi: Олух царя небесного! Чижика съел! Šč. XVI/83; v Bečkově překladu: „To je kuň boha tureckého! Sežral čížka! 41. O rodičích Velemoudrého piskoře čteme: ... аридовы веки в реке прожили ... Šč. XVI/62. Bečka překládá: ... dožili se methusalemského věku. 19. V Bečkově převodou najdeme i některá jiná šťastná řešení jako (namátkou vybráno):

что тебе на ум взбредет	Šč. 112	co ti slina přinese na jazyk	B 74
тут как тут	Šč. 106	byl tu jako na koni	B 61
как на грех	Šč. 82	jako z udělání	B 39
ни крошечки не боялся	Šč. 111	nebál se ani za mák	B 71
Дожидайся!	Šč. 110	To si počkáš!	B 70
все-то вы пальцем в небо попадаете!	Šč. 201	Pořád jste vedle!	B 116

Jako celek však Bečkův překlad ustupuje do pozadí před interpretací Miroslava Vlčka. Poslední překladatel je vždy ve výhodě, může pracovat na základě zkušeností svých předchůdců. Je tu však také riziko, že předcházející překlady ovlivní jeho přístup k dílu. Vlček vytěžil z výhodného postavení co se dalo, a přesto si zachoval samostatný pohled na originál, dovedl řešit sporná místa po svém a přitom ve shodě s originálem. Tak např. v pohádce Medvěd vojvodou, v úvodu ke 2. části, se pravi: Но бывает и так, что даже блестящие злодеяния впрок не идут. Šč. XVI/86.

Všichni překladatelé cítili, že tu jde ve slovech блестящие злодеяния o jedovatý охмурон, ale nevěděli, jak ho vyjádřit: hrdinské činy? hrdinské zločiny? Vlček našel řešení: znamenité zločiny V 69. Nebo v pohádce Velemoudrý piskoř čihá tak na svou oběť: Стоит неподвижно, ... вытаращив на него костяные глаза. Šč. XVI/64.

Ostatní překladatelé si většinou nevěděli rady s „kostěnými očima“ a spokojili se tedy doslovným překladem (Bečka přeložil „studené oči“). Jediný Vlček pochopil, jakou kvalitu chtěl Ščedrin „kostěnými očima“ vyjádřit a našel český ekvivalent. „Čihá tam nehybně a třetí na něho své skelné oči. (V 27). Stejně překládali předchůdci, že oči vlků „svítí jako lampy“ (... словно фонари, XVI/68), ale u Vlčka „svítí jako uhliky“ (V 37). Vlček se nevzdává hledání ani tehdy, kdy se zdá, že jeho předchůdci již uhodili hřebík na hlavičku. Zajíček v pohádce o Medvědu vojvodovi nadává Dupalovi I.:

Бурбон стоеросовый! Чижика съел! Šč. XVI/83.

To je ale hrubián! RS 26. Chrapoun jeden! B 41.

Vlček však chce vyjádřit nejen obsahově, ale i zvukově originál; v nadávce spolupůsobil střídání hlásek b—r—b—r, český překlad by tedy měl být stejně jadrný: „Krobián krobiánská! Sežral čížka!“ V 66. — Střídání hlásek r—b—r—b zůstalo zachováno.

Ve větné stavbě jde Vlček směrem, naznačeným již překladatelkami Rónovou a Strádalovou, ale snaží se, na rozdíl od nich, nepřesáhnout míru. Výsledek je pozoruhodný — překlad je živý, spádový, a přitom je to vždy pravý Ščedrin. Neobyčejně citlivě vystihuje Vlček stylistické zabarvení předlohy, biblické výroky překládá biblicky, knižní sloh — knižně, vážnost předstíranou odliši od vážnosti skutečné. Zachová téměř každý emocionální odstín, vtíp, lehkou ironii, a současně se i stavbou vět co nejvíce přiblíží originálu. Mnohé dobré nápady převzal Vlček od svých předchůdců. To však není nedostatek, nýbrž přednost, protože využil všeho, co bylo po formální i obsahové stránce nejlépe k předložce, aniž by samoočelně prosazoval svou originalitu. Udělat dobrý překlad originálu je víc než udělat „originální“ překlad.

Přes úsilí překladatelů přece ještě zůstala pěkná hromádka oříšků nerozlušknutých, nebo jen polo rozlušknutých. Mnohé slovní hříčky, typicky Ščedrinské neologismy, ironické protimluvy, narážky a jízlivosti čekají ještě na své objevitele. Zásadně důležitá je nejen pro Ščedrinovy pohádky, ale pro celé jeho dílo, otázka překladu vlastních jmen, přezdívek, názvů měst, míst, institucí, novin, kterým v našich překladech dosud nebyla věnována taková pozornost, jakou by zasluhovala. Většinou se jména nepřekládají, jen se přepisují latinkou, eventuálně se jim dává počeštěná podoba koncovkou (lichvářská čtvrť Živoděrka, policejní špicl Glaz, kupec Vorotilov, nespolehliví rodiny Stroptivceví, Nepromnjonových, loutkář Izuvěrov ap.).

Stejně jako u Fonvizina a Gogola jsou i u Ščedrina jména a názvy lakonickými charakteristikami, které napovídají mnoho o věci nebo jevu jimi pojmenovaném. O jejich satirické funkci hovoří téměř všichni sovětsí badatelé. Českému čtenáři však tato stránka charakterizační metody Ščedrinovy uniká, pokud si ovšem nedovede sám odvodit význam pojmenování.

Trebaže se překlady Ščedrinových pohádek u nás zabývaly deset překladatelů, přece nemáme dosud přeloženy pohádky všechny, takže — ač je to paradoxní — nejstarší knižní překlad z r. 1904 je zatím naše neúplnější vydání (28 čísel). Slovníci se již mohou pochlubit úplným vydání Ščedrinových Pohádek v dobrém a vtípném překladu M. Takáčové,⁷⁴ my se ho snad dočkáme v některém z dalších svazků Spisů Saltykova-Ščedrina. Mělo by to být dílo jednotlivce

tak citlivého k originálu a zároveň vynalézavého, jako se ukázal Vlček, anebo — ještě lépe — dílo vyrovnaného kolektivu.

Kromě úplného vydání sbírky Pohádek však potřebujeme ještě naléhavě vydání jednotlivých nejzdařilejších pohádek (po dvou, po třech ve svazečku) v poutavé úpravě a s ilustracemi malíře, blízkého typu Ščedrinovu, který by dovedl vystihnout jadrnou vtípnost, lapidárnost a pestrost jeho slohu a vyhmátnout podstatné myšlenky. Tedy ne ilustrace naivní a fádní, jakými je doprovázen výborný překlad Vlkův Vybrané pohádky z r. 1952. Ščedrinova ironická a zlobná pohádka v dobrém převodu ještě dnes strhne svou silou čtenáře — stojí zato věnovat trochu energie a péče její propagaci.

¹ Dopis Gercena Ogarěvovi ze 14. března 1869 (A. J. Gercen, *Polnoje sobranije sočiněnij*, Moskva, 1923, díl XXI, str. 321).

² Dopis Kramského Ščedrinovi (N. Ščedrin, *Polnoje sobranije sočiněnij*, díl XX, str. 410 až 411).

³ Dopis A. Seměnova z 16. září 1886 a A. V. Michajlova z 12. října 1886 Ščedrinovi (Literaturnoje nasledstvo, 1934, 13—14), článek N. Jakovleva *Pis'ma čitatelej k Saltykovu*, str. 412—413.

⁴ *Tri skazki dlja dětj izrjadnogo vozrasta*, Elpidine, Genève, 1883. *Novyje skazki dlja dětj izrjadnogo vozrasta*, tamtéž, bez data vydání.

⁵ *Skazki dlja dětj izrjadnogo vozrasta*, Moskva, 1884, tiskárna vdovy Jankovské. Místo předmluvy obsahovaly oba díly výzvu k protestu proti zákazu Vlasteneckých zpráv a ke vzpouře proti vládní zvlí.

⁶ Literaturnoje nasledstvo, 1934, 13—14, článek N. Jakovleva, *Pis'ma čitatelej k Saltykovu*, str. 414. — Petr Karmánov přepracoval rovněž tuto pohádku a vydal ji jako lidové čtení pod svým jménem, Jelizavetskij Věstnik, č. 128, z. 15. VI. 1889, článek *Ščedrin v děrevně*.

⁷ Dopis podepsaný „Triadvacet dělníků“, bez data (asi z dubna či května 1889), psaný bezprostředně po smrti Ščedrinově, Literaturnoje nasledstvo, 1934, 13—14, článek A. Jefremina, *Otkliki na smert Saltykova*, str. 222.

⁸ *Hovory o řemesle*, III. část (M. Gorkij, *O literaturne*, Sovetskij pisatel, Moskva, 1937, str. 257, 260).

⁹ *Ščedrin v děrevně*, Jelizavetskij Věstnik, č. 128, 15. VI. 1889.

¹⁰ Literaturnoje nasledstvo, 1934, 13—14, článek V. Jevgen'jeva-Maximova, *Cenzurnyje materijaly o Ščedrine*, str. 157, posudek cenzora Lebeděva z 2. dubna 1887.

¹¹ *Dvadcať tri skazki*, S. Peterburg, 1886.

¹² *Dvadcať tri skazki, s priloženijem Roždestvěnskoj skazki*, S. Peterburg, 1887.

¹³ Např. Orel mecenáš (Orël-mecenat).

¹⁴ Bohatýr, napsána asi r. 1886, vyd. A. E. Gruzinským, Krasnyj archiv, 2. díl, 1922.

¹⁵ Obščeje delo, č. 55, 1883.

¹⁶ *XXV let. 1859—1884*, Sborník Obščestva dlja posobija nuždajuščimsja literatoram i učenyj, 1884.

¹⁷ M. J. Saltykov (N. Ščedrin), *Polnoje sobranije sočiněnij*, A. F. Marks, S. Peterburg, 1906, 20 svazků, Pohádky jsou ve 4. dílu.

¹⁸ *Knižki Nėdėli*, kn. 2, 1885, pod názvem *Neumytyj Trezor*.

¹⁹ Sborník *Pamjati Vs. M. Garšina*, S. Petěrburg, 1889.

²⁰ *Sočiněnija M. J. Saltykova (N. Ščedrina)*, izdanije avtora, S. Peterburg, 1889—1890.

²¹ Skazka o retivom načalnike, kak on svojim userdijem vyšněje načalstvo ogorčil, „ob odnom statskom sovětnike, kotoryj ljubov'ju svojej dvuch načalnikov v grob vkolotil, a ot tret'jejo i sam, nakonec, vozmezdije prinjal“, N. Ščedrin (M. J. Saltykov): *Polnoje sobranije sočiněnij*, Gichl, Moskva, 1934—1937, díl XV, str. 215—220, 129—130.

²² Son, cyklus „Skrežet zubovnyj“, Satiry v proze, *Polnoje sobranije sočiněnij*, 5. vyd., 2. díl, str. 361.

²³ Son v letnjaju noč', *Polnoje sobranije sočiněnij M. J. Saltykova*, 5. vyd., 10. díl, str. 237.

²⁴ Toržestvujuščaja svin'ja, cyklus V cizině (Za rubežom).

²⁵ Zlopolučnyj piskar', v cyklu *Sovremennaja idilija*, kap. 24.

²⁶ Zlopolučnyj piskar', v cyklu *Sovremennaja idilija*, kap. 24.

²⁷ Istorija odnogo goroda, Organčik, 4. kapitola.

²⁸ Повесть о том, как один пономарь архиерейскую службу служить собирался. Собаки.

Пестрые люди.

²⁹ M. J. Saltykov-Ščedrin v vospominanijach *sevmennikov* (Gichl, 1957, předmluva a komentář S. A. Makašina), Bělogolovyj, Iz vospominanij o Saltykově, str. 598.

²⁹ V. V. Gippius, *Ljudi i kukly v satire Saltykova* (Sborník Společnosti historických, filosofických a společenských věd při permské universitě, Perm, 1927).

³⁰ A. S. Bušmin. *Satira Saltykova-Ščedrina* (Akademija nauk SSSR, Moskva—Leningrad, 1959).

³¹ N. A. Metlina, *Folklornyje elementy ščedrinskich skazok* (Učennyye zapiski Kujbyševskogo gosudar. pedagogičeskogo instituta, sv. 2, Kujbyšev, 1938).

J. Lebedev, *Ščedrin — avtor skazok* (Trudy Moskovskogo instituta istorii, filosofii i literatury, sv. 4, Moskva, 1939).

³² Op. cit., str. 238.

³³ J. El'sberg, *Stil Ščedrina* (Giz, Moskva, 1940).

³⁴ Srovnnej konec Kramoľnikovova případu: „Samozřejmě, že všechno, co je zde napsáno, není nic víc než pohádka.“

³⁵ K. K. Arsen'jev, srovnává Ščedrina s německým spisovatelem Hoffmannem, praví: „Společného mají velmi málo: Hoffmann zůstal v oblasti fantazie i tehdy, když hovořil o skutečnosti; Saltykov zůstává na půdě skutečnosti i tehdy, když dává volný rozlet své fantazii.“

K. K. Arsen'jev, *Saltykov-Ščedrin, Literaturno-obščestvennaja charakteristika*. Biblioteka Svetoč, č. 10—14, Sankt-Peterburg, 1906 (red. S. A. Vengrov), str. 231.

O realistické povaze fantastična viz El'sberg, op. cit. str. 409n.; El'sberg, *Žizn' i tvorčestvo*, Gichl, Moskva 1953, str. 213; Bušmin, op. cit. str. 514n.

³⁶ V neotřetěném článku o Ščedrinovi asi z let 1873—1875, určeném pro zahraniční tisk, ruský poprvé otřetěno r. 1934 (Literaturnoje nasledstvo, str. 506).

³⁷ V neotřetěném článku o Ščedrinovi z r. 1889 (pravděpodobně květen), určeném pro francouzský tisk. Rukopis je v archívu Ústavu pro ruskou literaturu při AV SSSR, poprvé otřetěno v Literaturnoje nasledstvo, 1934, 13—14, v článku *Neizdannaja statja Sof'ji Kovalevskej o Saltykově*, str. 546.

³⁸ Ve 4. kap. Za rubežom. Česky: M. J. Saltykov-Ščedrin, *Byl jsem v Evropě*, SNKLHU, Praha 1955, str. 183.

³⁹ Itogi, M. J. Saltykov-Ščedrin, *Neizvestnyje stranicy, redakce, úvod a poznámky S. Borščevského*, Akademia, Moskva—Leningrad, 1931, str. 281. Poprvé otřetěno 28. IV. 1914 v časopise Kijevská mysl.

⁴⁰ Za rubežom, v čes. vyd. op. cit. str. 138.

⁴¹ Meloči žizni, Polnoje sobranije sočinenij., d. XVI, str. 445—446.

⁴² „... pojem „autorita“ je pojem relativní a podmíněný, a názor o její nezměnitelnosti je názor nepodložený žádným pozitivním důkazem“, Itogi, V. kap., *Neizvestnyje stranicy*, str. 289 až 290, 1. varianta rukopisu.

⁴³ Literaturnoje nasledstvo, 1934, č. 13—14, str. 674.

⁴⁴ V Besedách o řemesle píše: „Jenom Ščedrin-Saltykov zachycoval skvěle politiku v životě, ale nebyl to ten život, který jsem znal, a přitom mi epický, jinotajný, hněvný jazyk Saltykovův nebyl vždy srozumitelný.“ M. Gorkij, *O literatuře* (Čs. spisovatel, Praha 1951, Besedy o řemesle, II. kap., str. 311).

V korespondenci Gorkého čteme: „Gubernské obrázky jsem četl, když mi ještě nebylo 20 let. ... „Obrázky“ Saltykova se mi něčím nelíbily.“ Z dopisu M. Gorkého N. V. Jakovlevovi ze 30. IX. 1934, viz „M. J. Saltykov-Ščedrin v ruské kritice“, Gichl, Moskva 1959, str. 611

⁴⁵ „Již současníci ho nečtou jinak, než že se dohadují smyslu a cíle jeho děl a komentují to i ono každý po svém; děti pak a vnuci teprve se již bez komentáře vůbec nebudou moci obejít.“ Polnoje sobranije sočinenij., XIV, str. 382.

⁴⁶ M. Oľminskij, *Statji o Ščedrině* (Giz, Leningrad—Moskva, 1930, str. 92).

⁴⁷ Op. cit. str. 164.

⁴⁸ Viz S. Makašin, *Bibliografie překladů Saltykova-Ščedrina do cizích jazyků a literatura o něm v letech 1861—1933* (Literaturnoje nasledstvo, 1934, č. 13—14, str. 673—698).

⁴⁹ Citovaný článek, *Literat. nasl.*, str. 675.

⁵⁰ Čas, XIX/256, *Saltykov a Pisemskij*, 1905.

⁵¹ Julius Dolanský, *Mistři ruského realismu u nás* (Svět Sovětů, Praha 1960, str. 212).

⁵² Ve stati uveřejněné Slovanským přehledem r. 1907.

⁵³ Z 25. XI. 1884.

⁵⁴ Tchédrine, *Berlin et Paris, voyage satirique à travers l'Europe* (Paris, L. Westhauser, 1887, přeložil M. Delines, během jediného roku byla rozebrána tři vydání!).

⁵⁵ Překlady E. Vávry v letech 1858—1860 v časopisech *Posel z Prahy*, Lumír, *Obrazy životu*, r. 1864 v Českomoravské pokladnici.

⁵⁶ M. J. Saltykov, *Knabe mit Hose und Knabe ohne Hose* (Süddeutsche Monatshefte, München 1915, roč. 12, str. 677).

- E. L. Voijnich, *The humour of Russia* (London, W. Scoot, 1895).
- ⁵⁷ M. J. Saltykov, *Skizzen aus dem russischen Provinzialleben* (Berlin, J. Springer, 1860, přeložil A. Mecklenburg).
- ⁵⁸ *Tchinounicks; sketches of provincial life, from the memoirs of the retired conseiller de cour, Schedrin-Saltykov* (London, L. Booth, 1861, přeložil Frederic Aston).
- ⁵⁹ Jaroslav Müller, *Satiry Saltykova-Ščedrina u nás*, 1956 (diplomová práce na filosof. fakultě Karlovy university, dosud neotěšeno).
- ⁶⁰ Ruští činovníci (Posel z Prahy 1858/2), První krok (Obrazy života 1859—1860/1), Ruský starověk (Lumír 1859/9).
- ⁶¹ Lumír XVI, 1888, *Ze satir M. J. Saltykova-Ščedrina*.
- ⁶² *Spisy M. J. Saltykova (Ščedrina)*, sv. 2, Bajky, Ruská knihovna XLII, Praha, Otto, 1904. Pod redakcí P. Papáčka.
- ⁶³ Viz Ja. El'sberg, *Stil Ščedrina* (Giz, Moskva, 1940, str. 195 a n.).
- ⁶⁴ V dalším textu cituji originál (zkratka Šč.) podle *Polnoje sobr. sočiněnij* (Gichl, Moskva, 1937, sv. XVI). Český překlad uvádím šifrou překladatele a příslušnou stránkou sbírky z r. 1904; P = Papáček, Pra = Prach, Pru = Prusík, M = Matěcha, Š = Šmahelová.
- ⁶⁵ Viz Jiří Levý, *České teorie překladu* (SNKLHU, Praha, 1957, str. 207 n.).
- ⁶⁶ Ze Západočeského muzea v Plzni.
- ⁶⁷ *Pazuchinova smrt* (Praha 1946, přeložil Otto Haas). *Byl jsem v Evropě* (Praha 1949, Mladá fronta, přeložili J. a J. Kohoutovi).
- ⁶⁸ *Obrázky z gubernie* (Praha 1951, Knihovna čtenářské obce, přeložila D. Podlipská, doslov J. Dolanský).
- *Golovulevské panstvo* (Praha 1952, Družstevní práce, přeložil Prokop Voskovec, doslov J. Dolanský).
- ⁶⁹ *Spisy M. J. Saltykova-Ščedrina* (Praha 1951, sv. 1, Čs. spisovatel, přeložila D. Podlipská, doslov J. Dolanský).
- ⁷⁰ *Výbor z díla* (Praha 1955, SNKLHU, přeložili A. Tesková, J. Vojtěch, O. Pokorná, P. Kříčka, uspořádal J. F. Franěk).
- ⁷¹ *Věrný pes Trezor* (Svoboda, Praha 1948, První knihovnička, sv. 10).
- ⁷² *Bajky*, SNDK (Praha 1951, překl. J. Bečka, ilustrace M. Hanák).
- ⁷³ *Vybrané pohádky* (Mladá fronta, Praha 1952, ilustr. Ambrožová—Brychta. Přeložil M. Vlček).
- ^{73a} V dalším jsou uváděny jednotlivé překlady pod zkratkami. Papáček = P, Mareš = M, Rónová-Strádalová = RS, Vlček = V, Bečka = B.
- ⁷⁴ *Saltykov-Ščedrin, Bajky* (přeložila M. Takáčová, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, Bratislava, 1955).

ПЕРЕВОДЫ СКАЗОК САЛТЫКОВА-ЩЕДРИНА НА ЧЕШСКИЙ ЯЗЫК

Автор статьи подчеркивает популярность Сказок Салтыкова-Щедрина в Европе, особое же внимание уделяет их переводу на чешский язык. На основе разбора текстов чешских переводов оценивает результаты работ отдельных переводчиков и анализирует, до какой степени им удалось передать специфические черты слога и языка Салтыкова-Щедрина. Одновременно автор статьи пытается определить место этих переводов в истории чешской переводческой литературы 19 и 20 вв. В заключение автор советует издавать некоторые самые лучшие сказки Щедрина в общедоступной популярной форме (отдельными книжечками), а также считает нужным издать в переводе весь сборник Сказок Салтыкова-Щедрина.

В. Влашинова

ÜBERSETZUNGEN DER MÄRCHEN SCHTSCHEDRINS IN BÜHMISCH

Die Autorin des vorliegenden Aufsatzes weist auf die Popularität Schtschedrins „Märchen“ in Europa hin; insbesondere berücksichtigt sie deren tschechische Übersetzungen. Auf Grund der Textanalyse der tschechischen Übersetzungen von den „Märchen“ bewertet sie die Resultate der Arbeit einzelner Übersetzer und stellt fest, in welchem Masse es ihnen gelungen ist, die spezifischen Wesenszüge des Schtschedrinschen Stills und Sprache festzuhalten. Sie ist gleichfalls bestrebt, die Bedeutung dieser Übersetzungen in der Geschichte der neueren tschechischen Übersetzungsliteratur zu bestimmen. Abschliessend befürwortet die Autorin eine volkstümliche Ausgabe (beispielweise in Broschüren) der gelungensten Märchen sowie eine vollständige Herausgabe der gesamten Märchensammlung von Schtschedrin.

V. Vlašínová.